

A kommunizmus liberális és szociáldemokrata bírálata – melyet Jászi Oszkár képviselt – nem bírta (s nem bírja) a versenyt az antibolsevista keresztshadjárat jegyében megfogalmazott uszító hanggal, mely a múlt század negyvenes éveinek elején oly népszerűvé tette a hetente több százezres olvasótáborral rendelkező *Magyar Futár* című lapot.

A könyv szinte minden írásában kimondatlanul vagy kimondva jelen van Közép-Európa létének vagy nem létének dilemmája. Pók Artilla ebben a kérdésben tőle szokatlan határozottsággal azt az álláspontot képviseli, hogy Közép-Európa ha volt is, ma már nincs, s nem is lesz. Valószínűleg sokan lesznek, akik ezt vitatják, s nem feltétlenül nosztalgiából. Közép-Európa nem az államok ügye, hanem az élet sajátos minősége, melynek nem a politika egzisztenciái, hanem a kultúra és az ízlés imponderábilái a hordozói.

A szerző végkövetkeztetésének nagyon fontos gondolata, miszerint „az európai demos” még nem jött létre. Túl sok az egymással versengő nemzeti narratíva, s nem jött el az ideje annak, hogy az európaiak megtanuljanak együtt élni hajdan volt, de ma is élő konfliktusaikkal. A könyv ugyanakkor egy bizarr példán mutatja be, hogy Európa mint kulturális egység egyáltalán nem elképzelhetetlen. Japánban van egy Európa téma-park, s e sorok írója a dél-kínai Shenzhenben is látott hasonlót. Kívülről nézvést tehát van Európa. A feladat most már csak az, hogy legyen, ami látszik.

Csepeli György

Papp István

FEHÉR LAJOS

Egy népi kommunista politikus pályaképe

ÁBTL–Kronosz, Bp.–Pécs 2017. 445 oldal

Papp István új könyvében egy olyan történelmi személy pályaképének megírására vállalkozott, aki bár a szélesebb közvélemény előtt kevésbé ismert, a Kádár-korszak politikai életének meghatározó alakja volt. Fehér Lajos életét a szerző az előszóval együtt harminc fejezetben tárgyalja. A tartalomjegyzékre pillantva sajátos megoldásként hat, hogy ezek a fejezeteket nem rendeződnek – életrajzok esetében bevett módon – néhány nagyobb egységbe, ám hiányérzetünk a kötetet olvasva rögvést elillan, köszönhetően az átgondolt szövegvezetésnek és a szerző értelmező attitűdjének. A névmutatóval, bőséges szakirodalom-jegyzékkel és angol nyelvű összefoglalóval ellátott főszöveget rövid, velős mondatok és érezhetően jól átgondolt megfogalmazás jellemzi. Papp szűkebb témáját mélyen annak szakirodalmába ágyazta, nem ódzkodva a kollégákkal való polemizálástól sem. A historiográfiai háttérrel ráadásul nem szűkítette a honi viszonyokra, így – főképp az 1945 utáni külpolitika és a kommunista mozgalom- és párttörténet kapcsán – visszatérő jelleggel hasznosította az angol nyelvű nemzetközi szakirodalmat is. A széleskörű kontextualizáció nem csupán térben, de időben is megfigyelhető: egyes folyamatokat – főképp a honi mezőgazdaságot illetően – akár korunkig is nyomon követhetünk. Hasonlóan extenzívnek mondható a kötet forrásbázisa, ami alatt nem csupán közel egy tucat levéltár feldolgozott iratanyaga értendő, hanem a szerző által készített interjúk sora is.

Papp István Fehér Lajost – Fehér saját önértékeléséhez igazodva és Révai József *Marxizmus és népiesség* című diskurzuszrendező munkájának „örökségére” (371.) hivatkozva – „népi kommunistaként” tárgyalta. Papp ezzel a fogalmi konstrukcióval arra a csoportra utalt, mely a

kommunista párton belül egyrészt már származásával is kötődött a parasztsághoz, másrészt világnézetében fogékonyságot mutatott a népi mozgalom eszmeisége iránt. Itt azonban felmerülhet a kérdés, hogy amennyiben a magyar népi mozgalmat harmadikutas mozgalomnak tartjuk – miképpen ők magukat annak tartották –, lehetséges-e ilyen értelemben „népi kommunista” modelltől beszélni? Hiszen a „harmadik út” – vagy Németh László szavaival: „harmadik oldal” – a kapitalizmus és a szocializmus kínálta alternatívákon túl igyekezett egy újfajta gazdasági rendet kínálni, politikailag pedig mind a szélsőjobboldali, mind a szélsőbaloldali diktatúráktól elhatárolódott. Ez a hitvallás persze az egyének szintjén, a közélet színpadán nem volt mindig tetten érhető. Egyes népiek akár a mindenkori kormánypárttal, akár annak szélsőjobboldali vagy szélsőbaloldali ellenzékéekével is megtalálták az összhangot. Miképp a szerző fogalmazott a kötet Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában 2017. december 12-én tartott bemutatóján: a népi mozgalmat olyan alapprogramnak is tekinthetjük, melyen szélsőjobboldali és szélsőbaloldali programot egyaránt le lehet futtatni. Könnyen belátható azonban, hogy amennyiben ezt az állítást elfogadjuk, a népi mozgalmat nem tarthatjuk többé harmadikutas ideológiájú áramlatnak.

Fehér Lajos élettörténetének első évtizedei, vagyis a „szeghalmi gyermekkor” (18.) a Horthy-korszak tehetséggondozásának látószögéből érdekes elsősorban. A kötet lapjairól megismerhetjük, hogyan küzdötte fel magát az agrárproletár édesapa, mennyit számított egy jó szemű elemi iskolai tanító, s milyen áldozatokat hozott a család gyermekeik kitaníttatásáért. Papp filológiai aprómunkával azonosította a Fehér-fivérek és Kovács Imre korai kapcsolatát, valamint kitért a debreceni egyetem szemléletformáló tanáregyéniségeire is. Ennél fontosabb annak a szellemi átalakulásnak a története, mely által „a radikális szociális igazságtétel iránt elkötelezett szeghalmi parasztfiú egy év alatt a marxista eszméig” (46.) jutott. Fehér memoárja a népfrempolitika 1935-ös meghirdetését és a debreceni református kollégium „kedvező szellemi légkörét” (46.) emelte ki ennek kapcsán. Ekkép a második világháború kirobbanásának idejére „útkereső értelmiségiből útkereső kommunista értelmiségévé” (50.) vált, jóllehet párttagságot csak „1942. december 20-án” kapott (75.) – ha hihetünk a visszaemlékezéseknek. A negyvenes évek első felében a vágyott értelmiségi szerepet főképp budapesti náciellenes orgánumok (*Ujság, Magyar Nemzet, Szabad Szó, Kis Ujság*) redakciói biztosították számára. A szerző ugyanakkor nem rejtette véka alá, hogy Fehér karrierútjának elindítását (Gyenes Istvánéhoz vagy Göncz Árpádéhoz hasonlóan – többek között) az újságírói pálya „árjásítása” segítette, s külön tárgyalta a debreceni visszatérés furcsaságait is, vagyis a kommunistabarát Kállai Gyula és „az egyre inkább jobbra gravitáló Kodolányi” (62.) együttműködését a *Tiszántúlnál*.

A Budapestre visszatérő Fehér Lajost 1942 nyarán letartóztatták a VKF kémelhárító osztályának nyomozói, s bár feltűnően enyhe bánásmódban részesült (a szerző feltételezése szerint a Magyar Közösség intervenciójának köszönhetően), az elszenvedett sérelmek 1945 után pártbéli legitimációját erősítették, ráadásul 1945 előtt is az újságírói pályán maradhatott. Közölt szövegeit elemezve Papp figyelme kiterjedt a „sorok között megbúvó propagandára” (71.), vagyis arra a korabeli gyakorlatra, amivel át lehetett juttatni a korszellemhez nem igazodó ideológiai tartalmakat a cenzúrán. Egy újabb lebukásnak köszönhetően azonban már 1943 őszén „illegalitásba vonult” a jó tollú publicista, akinek ez a szomorú tapasztalat 1944. március 19-e után már helyzeti előnyt jelentett. A katonai dolgokban teljesen járatlan Fehér – saját meglepetésére – 1944 augusztusától a kommunista mozgalom falusi vonaláról „a szerveződobben lévő katonai ellenálláshoz vezényelték át” (84.), Pálffy György és Sólyom László mellé. Feladata a néhány fős fegyveres csoportokban tevékenykedő „akcióőrdákkal” történő kapcsolattartás volt. Mint Papp kiemelte, Fehér Lajos „úgy vált partizánná, hogy ő maga nem fogott fegyvert a kezébe, nem hajított el egyetlen kézigrántatot sem, sőt az akciókat sem nézte végig, még tisztas távolból sem.” Ellenben szerepvállalásából „komoly politikai tőkét”

kovácsolt, széleskörű kapcsolatokat gyűjtött, vagyis „bátran nézhetett a jövőbe” (88.) – fogalmazott életrajzírója, aki alighanem okkal hangsúlyozza, hogy a Magyar Partizánszövetség 1956–1981 között regnáló elnöke jelentős mértékben alakította az 1944-es ellenállás(ok)ról való közgondolkodást (sőt a szakmai munkák elméleti kereteit is).

Fehér a front átvonulása után a Budapesti Főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya helyettes vezetői posztjára került. Papp mértéktartó módon elemzi a Péter Gábor keze alatt eltöltött bő másfél évet, kiemelve, hogy „Fehér az utolsó pillanatban mégiscsak lelépett arról a vonatról, amely elkerülhetetlenül a szakadékba vitte volna pályafutását” (100.). Új állomáshelye a párt falusi osztálya volt, noha eleinte inkább újságíróként és szerkesztőként ténykedett a *Szabad Föld*nél és a *Szabad Népnél*. A kötetben részletekbe menően megismerhetjük agrárszemléletének alakulását és Szabó Zoltántól Leninig terjedő „viszonyítási pontjait” (113.). Ezek szerint Fehér 1946 végén a nagybirtokrendszert lebontó földreformot éltetve a „korszerű, belterjes gazdálkodás” (117.) mellett tette le a garast, majd az ötvenes évek első felében már a kollektivizálást éltető „sztálinista propagandistaként” (127.) tevékenykedett a „kulákok” ellen. 1953-tól aztán Nagy Imre egyik legbelsőbb munkatársaként mint „a középparasztsággal szembeni türelmes politika” (133–134.) híve tűnt fel, a visszarendeződés idején, 1955 elején pedig ismét a „kulákkorlátozás politikájának a szükségessége mellett tört lándzsát” (143.). Mindeközben igyekezett megőrizni jó kapcsolatát Naggyal, aki mellett 1956 októberében ismét kiállt egy rövid ideig, jóllehet a szerző – egy el nem mondott beszédre hivatkozva – úgy fogalmazott, hogy Fehér „már 1956 nyarán inkább Kádár Jánosban látta a párt ideális első számú vezetőjét” (154.). Annyi bizonyos, hogy a Kádár által végrehajtott tévesztésben ismét szerepet vállalt, noha „nagyon is tisztában volt a valóság és a propaganda közötti ellentmondásokkal” (258.). Fehér aztán minden követ megmozgatott az „átszervezés” racionalizálásáért (háztáji, melléküzemágak stb.), illetve az agrárszektor minél erőteljesebb állami dotálásáért. Az azonban túlzásnak tűnik a fentiek tükrében, hogy világos „víziója” (296.) lett volna a mezőgazdaságról.

Papp aprólékos munkamódszerével rendkívül árnyalt képet nyújt a forradalom utáni bizonytalan közjogi helyzet átalakulásáról, a lassan berendezkedő új államhatalom kiformalódásáról, s szinte napról napra értelmezi (újra) az erőviszonyokat. A *Népszabadsághoz* 1956 végén rövid időre visszatérő Fehér esetében például nem elégedett meg a névvel jegyzett cikkek – ma már digitális eszközökkel könnyen megoldható – összegyűjtésével, hanem a névtelen írások közül kiválogatta a „stiláris jegyek” (173.) és a témaválasztás szerint nagy valószínűséggel főszereplőjéitől származó írásokat, melyeket aztán behatóan elemzett. Esetenként nem fukarkodott a határozott állásfoglalásokkal sem. Fehér szerepét az 1956 végi bányászsztrájk felszámolásában például pályafutásának egyik „mélypontjaként” (197.) határozta meg, amit külpolitikai téren az 1968-as csehszlovákiai katonai intervenció melletti kiállás követett később. A pálya zenitjeként az 1966 és 1968 közti rövid időszakot említi, amikor Fehér erejét saját KB és PB tagsága mellett az általa képviselt agrárlobbi sikere és az „élelmiszergazdasági szemlélet” (315.) intézményszerűsítése is nyomatékosította. „Hálózatépítő menedzserként” (296.) embereivel (Dimény Imre, Gyenes Antal, Izinger Pál stb.) és a megnyert reformer szövetségesek (például Fock Jenő, Nyers Rezső, Erdei Ferenc) támogatásával a hatvanas években korábban elképzelhetetlen összegeket lobbizott ki az agrárszektor számára az államháztartásból, miközben egy rendszereken átívelő problémának, az agrárnépesség társadalombiztosításának a kérdésében is jelentős előrelépések történtek. Fehér sikeres „manőverezését” (260.) a Kádár által meghirdetett életszínvonal-politika tette lehetővé. A folyamatot egyrészt javuló makrogazdasági mutatók és fejlődő infrastruktúrális háttér, másrészt „nagyon komoly tökehiány” és „egyre fenyegetőbb eladósodás” (273.) kísérette, nem beszélve a könyvben kendőzetlenül tárgyalt mentális kísérőjelenségekről. Fehér politikai karriere drasztikus módon ért véget a gazdasági reform 1974-es leállításával: az agrárlobbi fejét – politikustársaitól eltérően – nem kárpótolták semmilyen más pozícióval.

Természetesen a bő négy száz oldalas adatgazdag könyvben találni pontatlanságokat, következetlenségeket és vitatható álláspontokat. Ekképp a Horthy-kori bajtársi egyesületek nem „felekezeti és származási hely szerint tömörültek” (44.), hanem az oktatási intézmény struktúrája alapján, a tudományos alapú hallgatói falukutatás pedig nem „a népi írók szociográfiai útkeresése nyomán született” (51.), hanem fél évtizeddel korábban Szegeden és Sárospatakon bontakozott ki. A *Népszabadság* 1956-os sztrájkja kapcsán először azt olvashatjuk, hogy a konfliktus hosszú távon „erősítette a két politikus [Fehér és Kádár – B. Á.] viszonyát, s talán nem túlzás, hogy a bizalmát is” (184.), néhány oldallal később viszont már „a sztrájkot követően megingott bizalom” (201.) visszaszerzéséről esik szó. Apró figyelmetlenség, hogy Nagy Imrét (és társait) nem 1958. június 26-án végezték ki (246.), hanem tíz nappal korábban (ahogyan a következő oldalon a szerző maga is utal erre). Jókora túlzás ellenben a tőke és a munkaerő magyar államon belüli, Fehér által körvonalazott szabad áramlását „az európai gazdasági integráció négy szabadságának két elemeként” (336.) interpretálni. Nehezen igazolható az az állítás is, miszerint bár Fehér név szerint megtagadta Nagy Imrét, „de eszméit mégis életben tartotta, legalábbis az agrár- és parasztpolitika terén” (220.), hiszen – hogy a szerzőt idézzük – míg „1957 közepén Magyarország szántóterületének kicsit több mint 75%-át egyéni gazdák művelték” (226.), az 1960 végére levezényelt kollektivizálás következtében gyakorlatilag „véget ért a paraszti magángazdaságok története” (268.). Jó lett volna többet olvasni továbbá az állampárton belüli – a kötetben újra és újra hangsúlyozott – különböző lobbicsoportokról, mivel ezeknek a felszínen nemigen érzékelhető belső erővonalaknak és a Kádár-kori államigazgatás működésének a részletezése érdemben járulhat hozzá a korszak mélyebb és árnyaltabb megértéséhez. Az is igaz ugyanakkor, hogy a még tágabb kontextualizáció alighanem szétfeszítette volna az életrajz kereteit. A felvillantott izgalmas kérdések mindenesetre mintha irányt mutatnának a szerző egy lehetséges újabb kutatási témája felé.

Összességében Papp István könyve fontos helyet foglal el az örömteli módon gyarapodó 20. századi magyar életrajzok sorában. Bár a szerző témaválasztottja iránti empátiáját esetenként lehet túlzónak ítélni, a felfedezés öröme közös: munkája által a szakma is gazdagodott egy eddig jócskán alulexponált politikus alapos portréjával. Külön kiemelendő, hogy a szerzőnek volt bátorsága a „nyíltszíni” töprengéshez, a megismerés korlátainak belátásához, így óvva meg magát a kényes témák esetében gyakori, kinyilatkoztatásszerű, ám nem kellően megalapozott megállapításoktól. Mindez az életrajz műfajában különösen méltányolandó, hiszen bármennyi releváns forrást is olvasunk el egy emberről (vagy embertől), még a racionálisnak tűnő, ok-okozati láncba rendezhető folyamatok mögötti – olykor igen triviális vagy éppen nyom nélkül maradó – motivációk is gyakorta okozhatnak meglepetéseket.

Bartha Ákos

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Almási Tibor PhD, egyetemi docens

SZTE BTK Történeti Intézet, Szeged

Bartha Ákos PhD, posztdoktor kutató

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Bartha Eszter PhD, egyetemi docens

ELTE BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Bíró László PhD, tudományos főmunkatárs

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Csepeli György az MTA doktora, professor emeritus

ELTE TáTK, Budapest

Fejérdy András PhD, tudományos munkatárs

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

G. Etényi Nóra kandidátus, egyetemi docens

ELTE BTK Történeti Intézet, Budapest

H. Németh István PhD, főosztályvezető

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

Kármán Gábor PhD, tudományos munkatárs

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Romsics Gergely PhD, tudományos főmunkatárs

MTA BTK Történettudományi Intézet, Budapest

Székelly Tamás tudományos munkatárs
Herder-Institut, Marburg

Tamási Zsolt PhD, igazgató
Római Katolikus Teológiai Líceum, Marosvásárhely

Tóth Ágnes PhD, tudományos főmunkatárs
MTA TK Kisebbségkutató Intézet, Budapest

E szám írásai a szerzők jóváhagyásával
megjelennek a Századok internetes felületén és adatbázisában.

CONTENTS

ARTICLES

- Gábor Kármán*: Gustavus Adolphus and the Princes of Transylvania 717
- István H. Németh*: State and Cities – The First Steps toward Professionalization
in Urban Administration, 1670–1733 771
- András Fejérdy*: László Bánáss, Bishop of Veszprém for a Compromise between
Church and State (1944–1949) 809
- Ágnes Tóth*: Between Communal Claims and Political Requirements.
The Activity of the German Association of Hungary (1955–1970) 841

PAPERS

- Nóra G. Etényi*: Engravings and Leaflets about the War of Reconquest
in the Manuscript Chronicle of Eberhard Gockel, Physician of Ulm 869
- Zsolt Tamási*: The Assembly of the Roman Catholic Clergy of Transylvania in 1869 885

IN MEMORIAM

- Ferenc Makk (1940–2018) (*Tibor Almási*) 907

BOOK REVIEWS

- Demeter Gábor*: A Balkán és az Oszmán Birodalom I–II–III. Társadalmi és gazdasági
átalakulások a 18. század végétől a 20. század közepéig
(*László Bíró*) 911
- József Pap*: Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation
in Hungary (1848–1918) (*Tamás Székely*) 914

<i>Tamás Ágnes</i> : Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig (<i>Gergely Romsics</i>)	917
<i>Papp Barbara – Sipos Balázs</i> : Modern, diplomás nő a Horthy-korban (<i>Eszter Bartha</i>)	921
<i>Attila Pók</i> : Remembering and Forgetting Communism in Hungary. Studies on Collective Memory and Memory Politics in Context (<i>György Csepeli</i>)	924
<i>Papp István</i> : Fehér Lajos. Egy népi kommunista politikus pályaképe (<i>Ákos Bartha</i>).....	927
 AUTHORS OF THIS ISSUE	 931